

УДК 78.071.2:78.072(477.86)

DOI 10.32782/2224-0926-2025-1-52-12

Толошніак Наталія Анатоліївна
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувачка кафедри естрадно-вокального мистецтва,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0000-0003-2317-4321>

Кметюк Тарас Васильович
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри естрадно-вокального мистецтва,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
<https://orcid.org/0009-0000-3155-8267>

АНАЛІЗ РЕЦЕНЗІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІАНІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА КУДРИКА

У статті досліджено багатогранну музичну діяльність Бориса Кудрика (1897–1952) – видатного представника музичної культури Галичини першої половини ХХ століття. Відзначена його роль як композитора, музикознавця, фольклориста, музичного критика й педагога. Особливу увагу приділено маловідомій сфері діяльності митця як піаніста та концертмейстера. На основі аналізу автобіографічних матеріалів, архівних документів, спогадів сучасників і рецензій тогочасної преси відтворено етапи формування виконавської майстерності Б. Кудрика, окреслено його концертну й акомпаніаторську діяльність у Львові, Рогатині й інших містах.

На основі наративу інформаційного матеріалу стаття висвітлює піаністичний репертуар Бориса Кудрика, що включав твори українських композиторів, європейську класику й сучасну музику; педагогічну діяльність та участь у концертному житті міжвоєнного Львова; досліджує його виступи в ефірі польського радіо. Значну увагу приділено співпраці митця з музичними й театральними установами Львова під час Другої світової війни, зокрема з Львівським оперним театром, театром легкого жанру «Веселий Львів», а також його виступам у Літературно-мистецькому клубі. Відзначена творча діяльність Б. Кудрика під час його перебування у Відні.

У статті підкреслюється вплив виконавської практики Б. Кудрика на його музикознавчі дослідження й педагогічну діяльність.

Матеріали наукової розвідки базуються на широкому науковому й бібліографічному контексті, доповненому маловідомими фактами з концертної діяльності Б. Кудрика. Стаття розширює уявлення про його творчу спадщину, підкреслюючи важливість виконавської діяльності у формуванні унікального внеску митця в українську музичну культуру означеного періоду.

Ключові слова: Борис Кудрик, музична культура Галичини, рецензійний матеріал, фортепіанне виконавство, концертмейстерство, музикознавство, українська музика.

Toloshniak Nataliia, Kmetiuk Taras. Analysis of reviews as a tool for researching the pianistic activity of Boris Kudryk

The article examines the multifaceted musical activity of Borys Kudryk (1897–1952), an outstanding representative of the musical culture of Galicia in the first half of the twentieth century. The author emphasizes his role as a composer, musicologist, folklorist, music critic and teacher. Particular attention is paid to the little-known sphere of the artist's activity as a pianist and

concertmaster. Based on the analysis of autobiographical materials, archival documents, memoirs of contemporaries, and press reviews of the time, the stages of Kudryk's performing skills are reconstructed, and his concert and accompaniment activities in Lviv, Rohatyn, and other cities are outlined.

Based on the narrative of the information material, the article highlights Borys Kudryk's piano repertoire, which included works by Ukrainian composers, European classical and contemporary music; his pedagogical activity and participation in the concert life of interwar Lviv; and examines his performances on Polish radio. Considerable attention is paid to the artist's cooperation with musical and theatrical institutions of Lviv during the Second World War, in particular with the Lviv Opera House, the light genre theater "Veselyi Lviv", as well as his performances at the Literary and Artistic Club. The creative activity of B. Kudryk during his stay in Vienna is also noted.

The article emphasizes the influence of Kudryk's performance practice on his musicological research and pedagogical activities.

The materials of the research are based on a broad scientific and bibliographic context, supplemented by little-known facts from Kudryk's concert activity. The article expands the understanding of his creative heritage, emphasizing the importance of performance in shaping the artist's unique contribution to the Ukrainian musical culture of the period.

Key words: Borys Kudryk, musical culture of Galicia, review material, piano performance, concertmaster, musicology, Ukrainian music.

Вступ. У плеяді видатних діячів музичної культури Галичини першої половини ХХ ст. Борису Кудрику (1897–1952) належить особлива роль. Його постать відзначається унікальною багатогранністю. Він продемонстрував свої здібності в різних галузях музичного мистецтва, і в кожній із них грані його таланту висвітилися своєрідно. Борис Кудрик – відомий музикознавець, фольклорист, музично-критичний діяч, педагог, один із перших дослідників української церковної музики, автор ґрунтовної наукової праці «Огляд історії української церковної музики». Борис Кудрик знаний і своїм композиторським доробком, який охоплює різноманітні жанри й налічує близько чотирьохсот творів.

Матеріали та методи. У загальному науково-бібліографічному контексті музикознавство вже нагромадило значну кількість статей і досліджень, присвячених вивченню мистецької особистості та творчої спадщини Бориса Кудрика. Окремі напрями наукової діяльності, публіцистичної спадщини й аналіз деяких жанрових сфер композиторського доробку (хорової, духовної, паралітургійної) митця вже знайшли безпосередній відгук у науковій літературі дослідників музичної культури Галичини першої половини ХХ століття: Ю. Булки, В. Витвицького, Т. Воробкевич, С. Гуральної, М. Дитиняк, Л. Кияновської, Н. Кобрин, Р. Кухара, П. Медведика, Н. Толошняк, З. Штундер, О. Фрайт, Ю. Ясіновського. Однак майже невідомою залишається діяльність Б. Кудрика як концертмейстера та виконавця-піаніста.

Інформаційний наратив цієї сфери зацікавлень Бориса Кудрика міститься в спогадах композитора про свій шлях опанування мистецтвом гри на фортепіано та відгуках і рецензіях на концертні виступи Б. Кудрика, які друкувалися на шпальтах періодичних часописів Галичини 20–40-х років ХХ століття.

Результати. Витоки свого навчання гри на фортепіано Б. Кудрик засвідчив в автобіографічних статтях «Як я пізнав Генделя і Баха» й «Музичне життя в українській гімназії в Рогатині перед війною», де містяться спогади автора про шлях опанування виконавським мистецтвом і процес пізнання фортепіанного репертуару. «Дев'ятилітнім

хлопчиком почав я вчитися гри на скрипці. Мав я різних вчителів. Та мав я вже скінчених десять літ (1907) як помер стрийко моєї мами, радник Лев Герасимович, великий приятель Матюка та Воробкевича. Всю його музичну спадщину, тобто старий фортеп'яний Вольфа і змінку нот, принесено до нашої хати. В березні 1908 р. почала моя покійна бабуся вчити мене початків фортеп'янової гри. Та я поступав не крок за кроком, лише проковтнув цілі довгі відтинки своєї музично-розвиткової дороги.... Під кінець 1908 р. почалася в мене вже правильна наука фортеп'янової гри під кермою ледве-що замешканої в Рогатині п'яністки й співачки п. Октавії Роск-Прамілевої¹.

Під час навчання в Рогатинській гімназії Б. Кудрик проявив себе як соціальна і творча особистість: співав у мішаному хорі, грав на скрипці в студентському ансамблі, акомпанував хорові, солістам, оркестру. Він був єдиним піаністом на всю гімназію до початку війни. Щороку в гімназії, що славилася своїм музичним життям, проводилися Шевченківські концерти. І саме на такому концерті в 1910 році відбувся перший сольний виступ Б. Кудрика на естраді.

Уродовж років навчання Б. Кудрика в гімназії збагачувався його піаністичний репертуар. За спогадами самого композитора, спочатку з'являлися «подекуди легші фортеп'янові сонати Моцарта», а згодом «[...] між моїми точками шкільних концертів найшлися такі твори, як концерт Д-моль Моцарта, сонати Бетховена, як «Патетична», «Місячна» та навіть Е-моль оп. 90, Сцена з карнавалу Гріга, а з українського репертуару: «Бурлаки» Вітвицького та «Елегія» Фіс-моль Лисенка»².

З часом захоплення юного музиканта грою на фортеп'яно викликало бажання всебічно осмислити багату класичну музичну спадщину, яка пізніше допомагала Б. Кудрикові в музикознавчих студіях і сприяла розвитку феноменальної музичної пам'яті митця. В. Вітвицький згадує: «Пригадую, як мене в зачудування вводила його феноменальна музична пам'ять. Він міг сісти до фортеп'яно і переграти з пам'яті будь-яку річ і то цілими сторінками. Або витягти з течки нотний папір і виписати те чи інше місце з сонати або й симфонії котрогось з композиторів. Мене ця його вмільість дивувала. А коли я – бувало виявив йому свій подив з цього приводу, його невелика постать корчилася ще більше, він махав рукою і казав: «Та що! Та то грамофонна плита»³.

Розквіт творчої та наукової діяльності Б. Кудрика припадає на 20–40 роки, так званий Львівський період, де митець продовжує свою освіту і здобуває ступінь доктора філософії в університеті Яна Казимира; розпочинає викладацьку діяльність: працює у Вищому музичному інституті (ВМІ), паралельно – викладачем музики в гімназії Сестер-Василіянок, а з 1933 року – у Богословській академії.

Розвиваючи свою педагогічну діяльність, Б. Кудрик часто виступає і як піаніст-акомпаніатор. Спектр його виступів надзвичайно широкий. У Львові Б. Кудрик часто виступає на концертах акомпаніатором (концерт, присвячений 25-літтю Львівського хору «Бандурист» (1930), хору «Сурма» – до 100-ліття «Русалки Дністрової» (1930), концерт з нагоди 950-ліття Хрещення України (1938)), а також як лектор-музикознавець, зокрема, на концерті старогалицької пісні (1938). Він брав активну участь у проведенні музичних імпрез, ювілейних концертів, творчих звітів: «Концерт в пам'ять 15-літтю

¹ Кудрик Б. Як я пізнав Генделя й Баха. *Мета*. 1935. № 12. 24 березня. С. 4–6.

² Кудрик Б. Музичне життя в українській гімназії в Рогатині перед війною. *Рогатинська земля*. Нью-Йорк-Париж-Сідней : Центр. Комітет «Рогатинщина», 1989. С. 365.

³ Вітвицький В. Життєвий шлях Бориса Кудрика. *За океаном* : збірник статей. Львів, 1996. С. 96–97.

бою під Крутами (лютий 1933)», «35-ліття Станіславівського «Бояна» (січень 1933)», «Концерт в пам'ять митрополита Рутського» (березень 1937) тощо.

Б. Кудрик блискуче володів читанням нот з листа, знав напам'ять величезну кількість творів, був феноменальним імпровізатором. «Акомпануючи на концерті солістові, він до того захоплювався музикою, що забував про сцену, давав волю фантазії. Пересічний слухач і не підозрював, що акомпаніатор грає-фантазує «ad libitum»⁴. Львівський віолончеліст Орест Березовський, якому Кудрик акомпанував на студентських виступах, згадує: «Читав ноти *piano vista* (з листа) дуже добре... Компанував від дитинства, причому легко, вільно»⁵.

Про заангажованість Б. Кудрика-піаніста-аккомпаніатора в тогочасному концертному житті свідчать замітки з дописів і хронік:

9 грудня 1929 року відбувся концерт німецьких композиторів-романтиків при співучасті Бандрівської Дарії (солоспів) і Левицької Галі (фортепян);

відспівано «Бояном» під орудою С. Людкевича мішані хори Р. Шумана «Весна кохання» й «Молода любов», а також перший зошит «Пісень любови» И. Брамса «усе з фортепяно (Б. Кудрик)»⁶;

Б. Кудрик виступив концертмейстером на академії в честь папи Пія XI, де виступали Я. Приймova (меццо-сопран) і Перфецький (скрипка)⁷;

10 квітня 1930 року учениці приватної Учительської Семінарії святих Василіянок святкували роковини Т. Шевченка. Програму концерту склали такі твори: «Заповіт» Вербицького в переробці Й. Кишакевича, «Царівна Малка» С. Людкевича, «Дві хмароньки» Я. Ярославенка та хор Б. Вахнянина з мелодрами «Чорне озеро». «Хори провадила проф. К. Гладилович, фортепяновий дострій обняв проф. Б. Кудрик»⁸ тощо.

Рецензійний матеріал тогочасної преси містить також інформацію про виступи Б. Кудрика не тільки як акомпаніатора, а й піаніста-виконавця. Так, відомо, що Борис Кудрик виступив як піаніст-соліст на святі з нагоди 60-річчя Б. Лепкого, яке відбулося 22 грудня 1932 року в Рогатині. «Найбільше оплесків зібрав професор доктор Борис Кудрик, який приїхав спеціально зі Львова і відіграв на фортепіано сонату ф-дур Бортнянського і варіації на тему «У сусіда хата біла В. Витвицького»⁹.

Сольний репертуар Б. Кудрика охоплював музику різних стилів, він виконував не лише українську, а й сучасну музику. Цей факт відзначає З. Штундер, яка пише: «7 січня 1932 р. в залі «Української Бесіди» відбулася дискусія на тему «Нові напрямки в мистецтві. Атоналізм в музиці», в якій взяли участь С. Людкевич, В. Барвінський, І. Копач, Б. Кудрик, і М. Волошин. Б. Кудрик виконав на фортепіано деякі твори С. Прокоф'єва, англійського композитора С. Скотта, австрійського Р. Фукса й ін.»¹⁰.

⁴ Михальчишин Я. В. Композитор Борис Кудрик. *З музикою скрізь життя*. Львів : Каменяр, 1992. С. 222.

⁵ Березовський О. Після років забуття. *Музика*. 1990. № 3. С. 28.

⁶ Дописи. *Боян*. 1930. № 12. Грудень. С. 125.

⁷ Рівенський. На академії в честь папи Пія XI. *Боян*. 1930. № 1. Січень. С. 7–8.

⁸ Хроніка. *Боян*. 1930. № 3. Квітень. С. 66.

⁹ Свято Лепкого в Рогатині. Рогатинська земля. Нью-Йорк-Париж-Сідней Торонто, 1996. Т. 2. С. 189.

¹⁰ Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Львів : ПП «БІНАР-2000», 2005. Т. 1 : 1879–1939. С. 344.

Репертуарний багаж митця відзначає й Роман Сімович у рецензії, повідомляючи, що 25.11.1936 у залі музичного інституту імені М. Лисенка відбувся концерт фортепіанної музики за участю Б. Кудрика, що мав характер «музичного колегія». Митець назвав цей вечір «вечором фортепіанової старовини», хоч, на думку рецензента, більш властивою назвою була б «вечір маловідомих фортепіанових творів». «Не вважаючи на те, що Мендельзона, Шуберта та Вебера зачисляємо до романтиків, а М. Клементи до епігонів класики, а всі вони не з такої дуже давньої доби, та що твори цих авторів сьогодні живучі не тільки по музичних школах, але й у репертуарах солістів». Саме твори перелічених авторів становили програму вечора, хоча конкретні назви не були вказані. Р. Сімович відзначає, що Б. Кудрик подав дуже добрий аналіз творів, що входили в програму, виконав їх з нот. Музичний інститут імені М. Лисенка має в Б. Кудрикові «дуже доброго історика, що кожночасно може на викладах перегравати приклади з історії»¹¹. Як зазначає рецензент, «не все в музикологів ідуть в парі фахові відомості з добрим опануванням фортепіану»¹².

Ще одна цікава грань діяльності Б. Кудрика як піаніста – це його виступи в ефірі польського радіо в 1930-х роках. За дослідженням Ю. Булки, 1935 року Борис Кудрик, один із перших українських піаністів, виконував в радіоефірі (бо ж практики запису тоді ще не було й виконання йшло в прямій трансляції) твори Д. Бортнянського, М. Лисенка та С. Людкевича¹³. На жаль, дослідник не вказав точно, які твори цих авторів були виконані. Частково цю прогалину заповнює З. Штундер: за її дослідженням, із творів С. Людкевича Б. Кудрик виконував на радіо «Листок з альбому» й виконання твору транслювалося 25 серпня 1935 року¹⁴. Із творів Д. Бортнянського Б. Кудрик 1939 року виконував дві сонати, які, за дослідженням Н. Кашкадамової¹⁵, були в його репертуарі.

Львів був осередком музичного життя й у період Другої світової війни. Під час німецької окупації культурно-мистецьке життя у Львові не завмерло. Так, у 1942 році був організований Літературно-мистецький клуб, членом якого 15 травня 1942 року став Борис Кудрик. Ідея створити такий Клуб належала Євгену Яворівському, журналісту, поету й письменнику. Діяльність українських митців воєнного періоду була тісно пов'язана з Літературно-мистецьким клубом, у найбільш репрезентативній залі якого кілька разів на тиждень проводилися творчі зустрічі, дискусійні обговорення прем'єрних спектаклів, концерти, доповіді, авторські вечори: «Творчий вечір Спілки праці українських образотворчих митців» (Краківські вісті. 1943. № 36. 23 лютого), «Концерт українських колядок і щедривок» (Краківські вісті. 1943. № 43. 3 березня), «Вечір Лесі Українки, концерт капели бандуристів імені Т. Шевченка» (Наші дні. 1943. № 11).

На таких вечорах композитор виступав і як виконавець, і як автор музичних композицій, що звучали на вечорі: музичне оформлення вечора сатири й пародії Василя Кархута

¹¹ Сімович Р. Вечір Б.Кудрика. *Назустріч*. 1936. Ч. 24. 15 грудня. С. 5.

¹² Ibidem. С. 5.

¹³ Булка Ю. Українська музика на польському радіо у Львові у 1930-х роках. *Musica Galiciana*. Львів, 2001. Т. VI. С. 86.

¹⁴ Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Львів : ПП «БІНАР-2000», 2005. Т. 1 : 1879–1939. С. 36.

¹⁵ Кашкадамова Н. Українська фортепіанна музика в репертуарі піаністів Галичини (60-і роки ХІХ ст. — 1939 р.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1996. Т. ССХХХІІ : Праці музикознавчої комісії. С. 142.

(Наші дні. 1943. № 7); музичне оформлення авторського вечора поетичної творчості Миколи Матвієнка-Мельника, де була виконана «Сумна поема» Бориса Кудрика, присвячена пам'яті жертв більшовицького терору по всіх українських землях (Львівські вісті. 1942. 20 червня).

За часів німецької окупації Б. Кудрик співпрацював із Львівським оперним театром і театром легкого жанру та малих форм «Веселий Львів». У 40-і роки у Львівському оперному театрі ставилися драматичні спектаклі з музикою Б. Кудрика: «Камінний господар» Лесі Українки (1942), «Облога» Ю. Косача (1943), «Ніч на Івана Купала» М. Старицького (1941), «Самодур» і «Хитра вдовичка» К. Гальдоні (1943) тощо.

Театр легкого жанру «Веселий Львів» задумували як театр-рев'ю, який мав на меті швидко й дотепно реагувати на щоденні події, даруючи львів'янам легку музику та гумор. У довоєнний час театри такого типу здобули велику популярність у Польщі та країнах Заходу. Перший крок до створення цього театру був зроблений у жовтні 1941 року за ініціативи Зенона Тарнавського. Він отримав назву «Вар'єте» і швидко привернув увагу як публіки, так і діячів Літературно-мистецького клубу. Саме вони вирішили розвинути його в театр малих форм, залучаючи до співпраці письменників і музикантів. Літературним керівником став відомий поет, перекладач, літературний критик С. Гординський.

Урочисте відкриття театру під новою назвою «Веселий Львів» відбулося 7 грудня 1942 року в приміщенні Інституту народної творчості, яким керував о. Северин Супрун. Театр об'єднав навколо себе кращих митців Львова, які усвідомлювали важливість такого культурного осередку. «Веселий Львів» став платформою для живого спілкування з львівською аудиторією, а кожна його програма відображала актуальні події міського життя, завжди залишаючись свіжою та актуальною. Тексти для театру писали Зенон Тарнавський, Богдан Нежанківський, Іван Керницький, Остап Тарнавський та інші. Музику створювали Анатоль Кос-Анатольський, Едвард Козак, Юрій Косач. У театрі «Веселий Львів» Борис Кудрик працював музичним керівником театрального ансамблю, робив аранжування окремих номерів та оркестрував інструментальний супровід. З трупю цього театру в 1944 році композитор виїхав до Відня. Основний склад трупи «Веселий Львів» вирушив до Німеччини (Берлін, Магдебург), а Борис Кудрик залишився й влаштувався органістом у костелі П'єцляйнздорфа (18-й район м. Відня).

У Відні митець активно включився в музично-культурне життя міста. Борис Кудрик був великим приятелем студіюючої молоді, мав серед молодшого покоління своїх прихильників. Він був частим учасником академічних музичних імпрез, учасником хору церкви Святої Варвари, співробітником органів преси й загальноvizначним рецензентом фахової літератури, концертів, суспільних подій музичного спрямування. Композитор і у Відні продовжував виступати в музичних програмах у Віденському соборі «Альтлерхенфельд», у великій залі «Музікфайрайнсгебойде», акомпонуючи солістам-інструменталістам і вокалістам.

Висновки. Весь наратив наведеного матеріалу засвідчує, що Б. Кудрик активно виступав як піаніст і концертмейстер, однак надавав перевагу амплуа концертмейстера, тому не випадково саме це його чудодійне мистецтво викликало захоплення сучасників. Водночас хроніки й рецензії на його виступи лише констатують гру Бориса Кудрика на фортепіано як факт, але не описують характеристики його виконавства.

Рецензії та замітки щодо виступів Бориса Кудрика свідчать про значний обсяг виконуваного ним репертуару, який охоплював як фортепіанну, так і концертмейстерську літературу. Перелік програм та окремих творів, виконаних за участю Б. Кудрика,

демонструє його різнобічність як музиканта. Репертуар охоплював твори від бароко (А. Кореллі), через класицизм і романтизм (В. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон, К.М. Вебер, Й. Брамс) до сучасної музики. Особливе місце посідала українська музика, зокрема твори композиторів, які були його друзями.

Аналіз рецензійного матеріалу інформує про значну інтенсивність концертної діяльності Бориса Кудрика, що свідчить про його активну участь у музичному житті Галичини, зокрема Львова. Така гастрольна активність вимагала від піаніста не лише швидкого опанування нотного тексту й умілого концертмейстерського відчуття партнера, а й постійного підтримання високого рівня піаністичної майстерності для виконання великого обсягу музичної літератури.

Отже, постать Борис Кудрик належить до непересічних діячів української музичної культури першої половини ХХ століття. Його універсальність виокремлює митця серед багатьох культурно-громадських діячів того часу. Він успішно реалізовував себе в різноманітних сферах мистецької діяльності: композиторській, дослідницькій, науково-публіцистичній, освітньо-організаційній, педагогічній і концертно-виконавській, що свідчить про багатогранність та унікальність його особистості.

Література

1. Бурмашов Г., Воробець М., Толошник Н. Борис Кудрик: композитор, патріот, людина. Івано-Франківськ, 1997. 79 с.
2. Витвицький В. Життєвий шлях Бориса Кудрика. *Василь Витвицький. За океаном*. Львів, 1996. С. 95–99.
3. Дитиняк М. Борис Кудрик. *Українські композитори* : біобібліографічний довідник. Едмонтон, 1986. С. 76.
4. Загнітко К. Віденська пастка. URL: <https://cutt.ly/wbPJqB1>.
5. Кобрин Н. Львівський період творчої діяльності Бориса Кудрика у друкованих матеріалах. *Українська музика*. 2021. № 4 (42). С. 63–94.
6. Кухар Р. Борис Кудрик – музика-ідеаліст. *Свобода*. 1969. Ч. 94, 21 травня. С. 2; Ч. 95. 22 травня. С. 2–3.
7. Михальчишин Я. Композитор Борис Кудрик. *З музикою крізь життя*. Львів : Каменярь, 1992. С. 220–223.
8. Толошник Н.А. 1.8. Борис Кудрик – митець універсального обдарування. *Сучасне суспільство: глобальні трансформації* : колективна монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2024. С. 63–77.
9. Толошник Н.А. Борис Кудрик: Бібліографія наукових праць, статей і рецензій. *Kalophonia* : науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. С. 347–355.
10. Ясіновський Ю. Борис Кудрик – дослідник і композитор церковної музики. *Kalophonia* : науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії. 2004. Ч. 2. С. 284–287.

